

14. Мерзлякова О. Л. Усвідомлений саморозвиток особистості як фактор підвищення її адаптаційних ресурсів / Психологічна безпека та адаптація особистості : Матеріали Міжнарод. наук-практ. конф., 7-8 листопада 2007 р. – Дніпропетровськ, 2007, – 237 с., С. 96-108.
15. Мерзлякова О.Л. Учителі й учні: мистецтво діалогу. Середовищний підхід у вихованні дитини // Психолог. – 2007. – № 9. – вкладка..
16. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : монография / В.А. Татенко. — К. : Просвіта, 1996. – 404 с.

The modern understanding of concept “self-development” in psychological-pedagogical literature outlined in the article; an author gave own determination of this process, in particular in senior school age. The author of the article offered methodical recommendations for school administration, psychologists and teachers in relation to facilities of activation of process of self-development of senior pupils.

Key words: self-development of senior pupils, the conditions of teaching, methodical recommendations.

Отримано: 06.02.2009

УДК 373.5.016:811.112.2:159.9

Л.А. Онуфрієва

Організація самостійної роботи учнів у процесі оволодіння іноземною мовою: урахування вікових особливостей

Стаття присвячена проблемі організації самостійної роботи учнів у процесі оволодіння ними іноземною мовою з урахуванням їх вікових особливостей. Мета навчально-виховного процесу – здатність учня до самостійної діяльності як риси особистості.

Ключові слова: самостійна робота, самоконтроль, навчальна діяльність, самоорганізація, самокерування, особистість, само-

стійність, учительська активність, навчально-виховний процес, вікові особливості.

Стаття посвячена проблемі організації самостійної роботи учеників в процесі оволодіння ними іноземною мовою з урахуванням їх вікових особливостей. Мета навчально-виховного процесу – здатність ученика до самостійної діяльності як особливості.

Ключеві слова: самостійна робота, самоконтроль, навчальна діяльність, самоорганізація, самоуправління, особистість, навчальна діяльність, учительська активність, навчально-виховний процес, вікові особливості.

У сучасних умовах швидкого розвитку науки і техніки, швидкого накопичення та оновлення інформації неможливо навчити людину на все життя, важливо пробудити у неї інтерес до накопичення знань, навчити її вчитися. Це вносить новий акцент у соціальне замовлення суспільства школі. Психологи та педагоги стурбовані тим, щоб школа приділяла більше уваги підготовці учнів до активної самостійної діяльності [1; 2; 3; 5; 8; 11]. Як вказував Л.М. Фрідман, для того, щоб у кожній нашій людині праця набула форми самодіяльності, необхідно, щоб все її попереднє життя, вся її діяльність також набула форми самодіяльності. Реформа загальноосвітньої, професійної та вищої школи передбачає підвищення питомої ваги самостійної пізнавальної діяльності в процесі навчання, що є важливою передумовою подальшої самоосвіти.

Різні сторони самостійної діяльності учня, його самоорганізація, самокерування, самоконтроль і самостійна робота є предметом спеціальних досліджень. Здатність до самостійної діяльності при цьому як риса особистості учня стає метою всього навчально-виховного процесу [2; 6; 9; 13]. Для її формування у тісній єдності використовується прямий вплив учителя, тобто діяльність, яка виконується учнем у співпраці з учителем, поряд з його непрямим впливом, коли він забезпечує і створює передумови для самостійної роботи учнів. Отже, педагоги розрізняють самостійну діяльність і самостійну роботу. Остання робить свій внесок у розвиток творчої самостійності учнів.

Ефективна самостійна діяльність учнів неможлива, якщо вони не володіють відповідними вміннями і навичками навчальної праці. Часто слабка сформованість цих вмінь і навичок є причиною відставання й тих учнів, які за рівнем своїх

здібностей могли б добре навчатися, при цьому невміння вчитися інколи сприймається як відсутність пізнавальної потреби та інтересів або як інтелектуальна пасивність [1; 2].

Уміння і навички навчальної праці не варто ототожнювати з прийомами розумової діяльності, тобто інтелектуальними вміннями. Диференціація цих двох груп умовна, бо навчальні дії і прийоми розумової праці – це інтелектуальні операції [12]. Часто прийомам навчальної діяльності відповідають повні аналоги серед прийомів розумової діяльності, іноді вони навіть збігаються.

Іноземна мова вимагає значно ширшого набору різноманітних навчальних умінь, тому що практичне оволодіння іноземною мовою передбачає високий рівень розвитку мовних умінь з читання, усного мовлення, аудіювання й письма. Кожне із цих умінь є складним психофізіологічним утворенням й може бути розділене на складові вміння і відповідні їм навчальні вміння. Водночас для засвоєння мовного матеріалу (лексики, граматики, фонетики) потрібні також певні навчальні вміння [9; 10].

Пізнавальна діяльність людини неможлива без мислення, без активної самостійної розумової діяльності, спрямованої на розв'язання завдань, які постають перед нею. В усіх видах іншомовної діяльності інтелектуальний компонент є провідним. Той, хто читає і слухає, сприйнявши текст, аналізує його, отримуючи відповідну інформацію. Той, хто пише і говорить, планує і відбирає зміст висловлення, прогнозує його вплив на реципієнта. За належної організації педагогічного процесу вивчення іноземних мов позитивно впливає на загальний розвиток учнів й формування їх світогляду. Вплив розумового розвитку учнів на шкільне навчання довели відомі психологи Л.В. Занков, Д.Б. Ельконін, В.В. Давидов. Цілеспрямована робота вчителя іноземної мови з розвитку мислення учнів сприяє підвищенню активності засвоєння іноземної мови, оволодінню різними видами мовної діяльності. “Мовлення не є просто вербалізація, підшукування і підклеювання мовних ярличків до розумових сутностей, – зазначав О.О. Леонтьєв, – це творча інтелектуальна діяльність, включена у загальну систему психічної та іншої діяльності людини. Це – розв'язування пізнавального завдання, дія в проблемній ситуації, яка може здійснюватись і з опорою на мову” [7].

Однією із причин проблем самостійного читання є відсутність мотивації. Для більшості учнів читання іноземною мовою втратило своє основне завдання: отримання інформації, розширення світогляду, підвищення культурного рівня. І час від часу інтерес до читання понижуються. Інша причина пов'язана з попередньою і полягає в тому, що при читанні іншомовного тексту учні зустрічаються з труднощами: вони не знають значень багатьох слів, тому часто доводиться звертатися до словників, а це робить читання втомлюваним і нецікавим. Крім того, в учнів середніх класів ще недостатньо сформовані механізми читання.

Для того, щоб навчити учнів самостійного читання іноземною мовою, потрібно:

- формувати мотивацію цього виду мовленнєвої діяльності, прививати інтерес до читання;
- навчати учнів долати мовні труднощі при читанні, вміти черпати інформацію з тексту.

Формування мотивації читання іноземною мовою тісно пов'язане з самою діяльністю. В основі мотивації читання – усвідомлення учнями його користі й необхідності, а також відчуття задоволення, яке дає сам процес читання чи досягнення мети читання – отримання інформації. Якщо учень отримує від читання задоволення, тобто процес читання проходить успішно, то це в свою чергу посилює мотивацію читання, тому що існує тенденція до переключення всіх мотиваційних установок на найбільш успішні види діяльності. Проте не лише мотивація здійснює вплив на діяльність учнів, існує також і зворотний зв'язок. У процесі формування особистості діє й інший механізм – зміна мотивації під впливом поступової чи швидкої зміни сфери та умов діяльності. Важливим фактором тут є діяльність, яка спочатку не виходить далеко за межі потреб учнів, а потім формує нові потреби, інтереси й тим самим змінює мотивацію. Тобто учень на початку може не мати визначенні потреби, стійкого інтересу до читання іноземною мовою, але він читає при певних обставинах. А потім під час читання з'являються більш стійкі, адекватні по відношенню до цієї діяльності потяги: інтерес до читання, прагнення отримати інформацію. За словами О.М. Леонтьєва, відбувається зсування мотиву на мету.

Отже, чим активніше учень долучається до читання на іноземній мові, тим більша потреба в читанні виникає в нього.

Але при цьому дуже важливо, що читає учень. Йому потрібні йому цікаві й доступні з мови матеріали, при читанні яких учні змогли би реалізувати свою потребу в читанні, в отриманні потрібної інформації. На розуміння тексту впливає його комунікативна насиченість. Доцільно підібрані й добре опрацьовані цікаві тексти будуть сприяти цьому виду мовленнєвої діяльності. Тексти повинні відповідати віковим інтересам учнів, відображати міжпредметні зв'язки. Потрібно озброїти їх апаратом, який допомагав би учням орієнтуватися в текстах з точки зору їх змісту, давати завдання факультативного характеру, які будуть націлювати увагу учнів на змістовий бік нового тексту, а також коментар, який частково знімав би мовні труднощі й полегшував би розуміння при самостійному читанні. Важливо добитися, щоб учні багато читали вдома. Відомий методист М.Л. Вайсбурд рекомендував тижневу норму домашнього читання 10-12 сторінок тексту. Для керування цим процесом учитель повинен використовувати таку систему завдань, яка б відповідно спрямовувала роботу учнів й була одночасно засобом контролю їх читання [4].

У методичній літературі та літературі з психології широко висвітлюються вікові особливості учнів, які часто надають перевагу літературі, яку читають дорослі. Книга стає для них засобом пізнання життя й людей.

Учні, як відомо, надають перевагу тому чи іншому предмету шкільного циклу, читають додаткову літературу, шукають інформацію з цього предмета. Тексти потрібно підбирати так, щоб кожен учень зміг знайти в книзі для читання цікаві йому матеріали, бажано об'єднати тексти в тематичні розділи. Для того, щоб учень зміг швидко зорієнтуватися в розділі, доцільно подати резюме на початку кожного тексту. До тексту можна скласти завдання. Читання і виконання завдань повинні неодмінно приносити дітям задоволення. Завдання до текстів допоможуть учням краще усвідомити прочитане, виділити основне в змісті, зрозуміти ідею, сприятимуть мислительній діяльності.

Важливим є й інше завдання – навчання учнів долати мовні труднощі при самостійному читанні іноземною мовою. Доцільно навчати учнів виділяти в тексті ключові слова, в яких закладено основний зміст, визначати важливість інформації, розуміти загальний план викладу, об'єднувати окремі факти в змістове ціле, розвивати вміння ймовірного прогнозування [5].

Велике значення має завдання навчання оглядовому читанню іноземною мовою, щоб учні могли орієнтуватися в потоці іншомовної літератури, вибирати ті книги, які відповідають їхнім інтересам. Але завдання навчання рідним видам читання іноземною мовою повинне вирішуватися водночас із навчанням видам читання рідною мовою. Велику допомогу при читанні може надати апарат для зняття лексичних і граматичних труднощів. Створюючи такий апарат, який полегшує розуміння змісту при самостійному читанні, важливо враховувати, що не всі слова і речення в тексті несуть однакове інформаційне навантаження. Можна не зрозуміти зміст декількох речень, проте це не завадить розумінню змісту загалом, вилученню потрібної інформації. Інколи направлене тлумачення якогось слова чи фрази може призвести до того, що подальше читання залишиться беззмістовним. При самостійному читанні нікому виправити ці помилки, тому доцільно було б виділяти в тексті іншим шрифтом ці місця, які містять основну змістову інформацію, при читанні яких учні звертатимуть на них увагу. Особливо це допоможе середнім і відстаючим учням, для яких читання на іноземній мові завдає багато труднощів.

Сподіваємось, що така система текстів, із яких учень зможе вибрати цікавий для себе розділ, апарат для полегшення розуміння прочитаного допоможе певною мірою вирішити проблему самостійного читання іноземною мовою.

Специфіка іноземної мови потребує постійного формування і вдосконалення мовних умінь і навичок учнів. У зв'язку з цим самостійна робота школярів набуває особливого значення: вона сприяє виробленню звички систематично з максимальною продуктивністю працювати над мовою у відведений час, продовжувати її вивчення у позаурочний час за допомогою різних засобів. Будучи правильно поставлена, самостійна діяльність дає змогу привести роботу учнів у відповідність з їх індивідуальними можливостями. Більш підготовлені учні не затримуються на рівні, який вони легко можуть подолати, а їхні слабше підготовлені товариші не будуть змушені виконувати непосильні для них завдання, як це буває, коли всі види робіт задаються фронтально, без урахування можливостей учнів.

Індивідуальні форми організації самостійної роботи різних рівнів складності вимагають різної повноти знань, глибини

узагальнень і висновків, різноманітних розумових та практичних дій, мають більші освітні можливості порівняно зі звичайними завданнями фронтального характеру. Диференціація та індивідуалізація самостійної роботи дають можливість розвивати пізнавальні здібності і мовні уміння всіх учнів з урахуванням їх здатності до оволодіння іноземною мовою; актуалізувати високу здатність до навчання в тих учнів, у яких вона є; запобігати відставанню слабших учнів. Досягти цього можна лише тоді, коли вчитель добре знає досягнутий учнями рівень навченості, їхній потенціал, мотиви учіння, готовність учнів до сприйняття та засвоєння нового матеріалу. Отже, важливою умовою ефективності самостійної роботи учнів є її контроль з боку вчителя на всіх етапах. “Індивідуалізація навчального процесу передбачає його диференціацію, а диференціювати навчальний процес – значить зробити його доступним і всебічно результативним для всіх учнів”, – підкреслював О.П. Авдєєв [1].

Із психології відомо, що знання, отримані самостійно, шляхом подолання посильних труднощів, засвоюються міцніше, ніж отримані у готовому вигляді від учителя. Адже у ході самостійної роботи кожен учень безпосередньо контактує із новим матеріалом, концентрує свою увагу на ньому, мобілізуючи при цьому всі резерви інтелектуального, емоційного і вольового характеру. Залишатись при цьому нейтрально-пасивним він не може [6; 8].

Через не чіткі пояснення вчителя може початись гальмування у сприйманні учнів. Інколи вчителі, не задоволені результатом своїх не одноразових пояснень, дивуються, що вже декілька разів пояснювали той чи інший матеріал, але ефект був незначним, оскільки в учнів склалась думка, що це пояснення їм знайоме і вони залишаються внутрішньо пасивними, відповідно, не сприймаючими. К.Д. Ушинський визначив учительську активність з точки зору учнів “як перетерпіння діяльності іншого”.

Самостійна робота носить індивідуалізований характер. Саме в ній швидше всього можуть проявлятися мотивація, цілеспрямованість, а також самоорганізованість, самостійність, самоконтроль та інші властивості особистості. Саме самостійна робота учня може слугувати основою перебудови його позиції у навчальному процесі. Кожен учень постійно

використовує джерело інформації залежно від своїх власних потреб і можливостей. Ця властивість самостійної роботи надає їй гнучкого адаптивного характеру, що значно підвищує відповідальність кожного учня і підвищує його успішність [1].

У раціональному використанні самостійної роботи приховані значні резерви підвищення мотивації. Усне мовлення, говоріння в першу чергу, здійснюється у присутності співбесідників. Але навчання говоріння передбачає певні підготовчі стадії, що гарантують спілкування, для яких самостійна робота є найбільш адекватною формою. Щодо читання, то цей вид діяльності здійснюється, в основному, читачем, наодинці із собою, тобто самостійна робота цілком йому відповідає. Аудіювання, як правило, відбувається в аудиторії, без підготовки, у присутності вчителя. Тут немає місця для самостійної роботи. Проте у дисплейних класах учням можна пропонувати аудіотексти для самостійної роботи, і вони повинні бути готовими до неї. Вказані форми самостійної роботи допустимі в усіх класах, але обсяг і характер керування нею зі сторони вчителя відрізняються.

До джерел інформації, якими користуються учні в ході самостійної роботи, належать підручник, словники, лінгвокраїнознавчі довідники. Матеріал у цих джерелах підібрано відповідно до програми кожного класу, рівня і співвіднесено із віковими можливостями учнів. Важливим джерелом інформації для самостійної роботи є тексти підручника і додаткові тексти. При цьому необхідно виховувати в учнів ставлення до тексту як до авторитетного довідника, який є носієм смислової і лінгвістичної інформації. У текстах лексико-граматичний матеріал подається з точки зору дослідницького пошуку у тексті, щоб можна було отримати з нього потрібну інформацію.

Самостійна робота протікає успішніше, коли вона носить добровільний характер. Тому учитель повинен створювати основи для зародження в учнів потреби у ній. Має рацію такий стан речей, коли учні відчували би дефіцит матеріалу для спілкування, який засвоюється. Для цього необхідно вказати їм на конкретне джерело інформації для задоволення цієї потреби.

Вказуючи на результат, якого повинні досягти учні, учитель створює передумови для самостійної роботи. Викли-

кавши мотив і посявши інтерес до самостійної роботи, учитель повинен забезпечити її проведення, залишаючись при цьому непомітним. Керування самим ходом самостійної роботи переслідує дві мети: місце засвоєння знань, розвиток навичок та умінь і одночасне оволодіння прийомами навчальної праці. У цьому напрямі самостійної роботи містяться передумови безпервної освіти.

Для керування самостійною роботою у розпорядженні вчителя знаходяться такі дидактичні засоби, як пам'ятки, опори. Усі ці дидактичні засоби керування самостійною роботою сприяють як більш міцному засвоєнню мови, так і формуванню методики навчання учнів, роблять внесок у розвиток самоконтролю, який є вищим показником володіння іноземною мовою.

Самоконтроль передбачає здатність учнів до критичної оцінки своїх знань і дій та здійснюється “всередині системи учня”. Здатність до самоконтролю розвивається за рівнем оволодіння мовою і проходить стадії від зовнішньої, усвідомленої, форми до внутрішньої, автоматичної. Самостійна робота з її можливостями, які активізують учіння, сприяє розвитку зовнішнього самоконтролю. До засобів зовнішнього самоконтролю відносять ключі і тести для самоперевірки. Зовнішній контроль, атрибут самостійної роботи, у навчальному процесі виступає у єдності з контролем учителя, який також є зовнішнім. Їх спільне примінення сприяє розвитку внутрішнього автоматичного контролю, завдяки якому учні можуть зосередити свої думки на змістовому плані мовлення; вживання мовного матеріалу буде контролюватися автоматично, як це відбувається у рідній мові [10; 13].

Уміле керування самостійною роботою передбачає чітку її організацію. До тих пір, поки не будуть сформовані прийоми навчальної праці, самостійна робота повинна, в основному, виконуватись на уроці. Плануючи урок, вчитель повинен передбачати час для неї, а також виконання вправ, спрямованих на удосконалення мовленнєвої діяльності. Самостійна робота і діяльність учнів під керівництвом учителя переслідують одну мету, але функція самостійної роботи – підготовка до мовлення, яка здійснюється за “кулісами”, робота з учителем – це спілкування на “сцені”. Якщо далі використовувати ці вислови, то можна виділити спеціальну організаційну форму самостійної роботи на уроці – “репетицію”, під час якої відбувається

інтенсивна підготовка до мовлення – учні самостійно працюють із джерелами інформації, звертаються до пам'яток, використовують опори, засоби зовнішнього самоконтролю. Оскільки учні успішно оволодівають уміннями навчальної праці в ході самостійної роботи, витрачаючи на неї все менше часу і добиваючись кращих результатів, центр труднощів переноситься на самостійну роботу вдома.

Обсяг самостійної роботи на початковому етапі навчання не великий. На середньому і пізнішому етапах навчання обсяг самостійної роботи зростає, вона здійснюється, в основному, при виконанні домашніх завдань. Тому вчителю необхідно визначити, у яких класах і саме яку самостійну роботу потрібно пропонувати учням; рекомендувати джерела інформації, до яких бажано звернутися; підбирати види зовнішнього самоконтролю, способи поєднання самостійної роботи учнів з роботою під керівництвом учителя.

Звичайно, така складна психолого-педагогічна і методична проблема, як самостійна робота учнів у процесі оволодіння ними іноземною мовою, вимагає цілої низки досліджень, адже основною рисою особистості учня старших класів є його велике прагнення до самостійної, активної і творчої діяльності, яке обов'язково варто враховувати в процесі навчання іноземної мови у школі. У кабінетах іноземних мов повинен знаходитись спеціальний матеріал, передбачений для самостійної роботи учнів. Якщо самостійна робота буде проводитись систематично, із урахуванням вікових особливостей школярів, принципів загальної дидактики, загальної і педагогічної психології, психолінгвістики, психології мислення, навчання, особливостей пам'яті, особистості, вона, безперечно, сприятиме міцному засвоєнню навчального матеріалу з іноземної мови у поєднанні з розвитком прийомів навчальної праці.

Список використаних джерел

1. Авдеев А.П. Индивидуализация самостоятельной работы учащихся как средство повышения качества их знаний и возбуждения стремления к самообразованию // Воспитание у учащихся познавательной активности. – Волгоград, 1971. – С.68.
2. Александров Д.Н. Самоконтроль, самокоррекция и формирование учебно-познавательной активности // Контроль в обучении иностранным языкам в средней

- школе / Под ред. В.А. Слободчикова. – М.: Просвещение, 1986.
3. Гальперин П.Я. Центральное звено в психологическом механизме речи на иностранном языке // Проблемы повышения эффективности преподавания иностранных языков. – Львов: Издательство ЛГУ. – 1973.
  4. Есипович К.Б. Управление познавательной деятельностью при изучении иностранных языков в средней школе. – М.: Просвещение, 1988. – 191 с.
  5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
  6. Каспарова М.Г. О самоконтроле студента в учебном процессе // Психология и методика обучения иностранным языком / Под ред. В.А. Артемова и Н.И. Гез. – М.: Издательство МГПИИЯ, 1968. – Т. 44.
  7. Леонтьев А.А. Язык, речь и речевая деятельность. – М.: Просвещение, 1969. – 212с.
  8. Маркова А.К. Психология усвоения языка как средства обучения. – М.: Педагогика, 1974. – 239 с.
  9. Онуфрієва Л.А. Проблема розвитку особистості засобами іноземної мови // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Вип. 15. – Т. 2. – С. 325-328.
  10. Онуфрієва Л.А. Психологічний аспект навчального співробітництва у практиці навчання іноземної мови // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка та Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. – Вип. 2. – С. 232-242.
  11. Пассов Е.И. Теоретические основы обучения иноязычному говорению в средней школе: Автореф. дис. д-ра психол. наук: 13.00.02 / Моск. гос. ин-т. – М., 1981. – 34 с.
  12. Сікорська Л.Б. Психологічні умови міжособистісних взаємин учнів на початковому етапі навчання: Автореф. дис. канд. психол. наук. – К., 2009. – 20 с.
  13. Співак В.І. Самоконтроль студентів в іншомовній мовленнєвій діяльності: Науково-методичний посібник

для студентів педагогічних вузів. – Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2000. – 76 с.

The problem is devoted to the problem of self-dependent work of pupils in the process of mastering a foreign language. The goal of teaching and educational process is pupils' ability to work a personality.

Key words: self-dependent work, self-control, teaching activity, self-organization, self-regulating personality, self-dependency, teacher's activity, teaching and educational process.

Отримано: 03.02.2009

УДК 37:177.7

В.С. Пастушенко

Особистісна зорієнтованість освітнього процесу як вирішальний фактор його гуманізації

Стаття присвячена питанню особистісної зорієнтованості освітнього процесу. В основі процесу навчання знаходиться дитина, установка робиться на її особистий інтелектуальний і духовний розвиток, що є базою для планування програм та завдань.

Ключові слова: особистісна зорієнтованість, освітній процес, гуманізація навчання, диференційоване навчання.

Статья посвящена вопросу личностной ориентации процесса образования. В основе процесса обучения находится ребенок, установка делается на его личностное, интеллектуальное и духовное развитие, что является базой для планирования программ и заданий.

Ключевые слова: личностная ориентированность, гуманизация обучения, дефференцированное обучение.

В особистісно-орієнтованому навчанні дитина (учень) розвивається, збагачує свій світогляд, пізнає науковий світ, спираючись на свій внутрішній потенціал, і є головною дійовою особою в процесі освіти. Це і є основною відмінною рисою особистісно-орієнтованого навчання від традиційного, диференційованого та розвиваючого.